

UN DOCUMENT INÈDIT D'AUSIÀS MARCH, RELACIONAT AMB EL COMTE D'OLIVA I EL MOLÍ DE BENIFLÀ (PALERM, 1453)

ABEL SOLER
Historiador

En les últimes dècades s'ha avançat molt en la documentació de les biografies dels escriptors del 'segle d'or' valencià. Destaquen, en aquest sentit, els diplomataris publicats sobre Ausiàs March o Joanot Martorell, que han aclarit molts aspectes desconeguts fins ara.¹ Tanmateix, els arxius valencians són una territori encara poc explorat i que continua proporcionant documents inèdits, com el que tot seguit presentem. Es tracta d'una cessió de drets jurisdiccionals per part del comte d'Oliva i baró de Rebollet, mossén Francesc-Gilabert de Centelles (àlies 'Ramon de Riu-sec'), al cavaller mossén Ausiàs March, senyor dels llocs de Beniarjó i Pardines, del terme general de Gandia. El document fou signat a Palerm (Sicília), el 1453, per trobar-se allí el comte d'Oliva amb un procurador del cavaller poeta, la petició del qual fou acceptada per aquell.

AUSIÀS MARCH I EL MOLÍ DE BENIFLÀ

Un dels signataris del document –que actua representat per un procurador– és el cavaller valencià i poeta de singular talent mossén Ausiàs March i Ripoll. Posseïa aquest una xicoteta senyoria saforenca, que es correspon amb l'actual terme municipal de Beniarjó. Es tractava d'un feu molt ben poblat de musulmans, que comptava ja amb un xicotet molí, vora Pardines.² Tanmateix, la mare d'Ausiàs, madona Elionor de Ripoll, trobà oportunitat de millorar la senyoria del seu fill –quan aquest encara era menor d'edat– adquirint la se-

1 J. J. CHINER i J. VILLALMANZO, *La pluma y la espada. Estudio documental sobre Joanot Martorell y su familia (1373-1483)*, Ajuntament de València, València, 1992. J. VILLALMANZO, *Joanot Martorell. Biografia ilustrada y diplomatario*, Ajuntament de València, València, 1995. J. VILLALMANZO, *Documenta Ausiàs March. Colección documental*, Institució 'Alfons el Magnànim', València, 1999.

2 Vegeu A. SOLER, *Beniarjó, poble de la Safor i senyoria d'Ausiàs March*, Ajuntament de Beniarjó, 2007.

nyoria útil del molí de Beniflà. Se'l coneix actualment com el Molí Vell o molí de la Farina, per diferenciar-lo del Molí Nou (que ara és una sala de convits).³

Exterior del molí d'Ausiàs March, a Beniflà.

L'adquisició del molí s'efectuà el 22 d'octubre del 1418. La senyora de Beniarnjó comprà per al seu fill l'immoble, la mola corrent i molent que contenia, i les terres dels voltants del casal, que conformaven amb ell una sola finca. Els venedors del domini útil –prèvia autorització i cobrament del lluïsmo per part del senyor d'Oliva– foren els hereus del difunt moliner Miquel Doménec, a saber: els seus fills Francesc i Joana, menors d'edat, tutelats pel pare o fabricant de draps de llana Doménec Demís, de Gandia; Pere Iborra i sa muller Antònia, casada en primeres noces amb el difunt propietari, i Pere Ponç i sa muller Peretona, gendre i filla, respectivament, de l'antic moliner. Com s'observa, amb anterioritat al 1418, els propietaris útils eren també moliners o gestors de l'aparell de mòlta. A partir d'aquesta data, no. La senyora, i després el seu fill Ausiàs,

3 F. SENDRA, *Passeig pels molins d'aigua de la Safor*, Edicions del Bullent, Picanya, 2001. A. SOLER, *Beniflà. Geografia, història, patrimoni*, Ajuntament de Beniflà, 2009.

arrendarien el casal a successius moliners professionals que se'n feren càrrec, a canvi d'un pagament anual en diners o en blat, segons el que s'acordara.⁴

Detall d'un arc islàmic de ferradura, a l'interior del molí.

Ausiàs March era senyor de Beniarjó, on exercí durant molts anys l'alta jurisdicció o mer i mixt imperi, com un baró, per concessió reial. És a dir, que podia jutjar els seus vassalls en delictes civils i criminals, i aplicar-los severes punicions, com alguna que es documenta de tallar el puny a cert lladre. Aquesta jurisdicció s'estenia a l'actual terme de Beniarjó, però no a l'altra banda del camí reial de Xàtiva a Dènia: la via romana que separava –i separa encara– Beniflà de Beniarjó.⁵ Des del segle XIII aquella era una frontera jurisdiccional

4 Arxiu del Ducat de Medinaceli (Toledo), Lligall 173, doc. 2 (Arxiu Històric Municipal de Gandia, microfilm FJ-11/321).

5 E. PLA BALLESTER, "Camino romano en la Safor", dins *Gandia en fira i festes*, 1977, s. p. J. PÈREZ NEGRE, "L'herència viària: el Camí Vell de Xàtiva", dins *El Llibrell. Butlletí del Centre Excursionista de Ròtova*, 9, Ròtova, 1999, s. p.

entre el terme general de Gandia i la senyoria de Beniarjó, d'una banda, i el terme general de la Font d'en Carròs o honor de Rebollet, d'altra. Els moros de Beniflà eren sotmesos a la jurisdicció del comte d'Oliva, i el molí, òbviament, restava dins del territori dels Centelles, fora de l'abast de la jurisdicció d'en March.

De manera que, si els moliners que arrendaven el casal, els clients o la gent que solia congregar-se al molí –autèntic punt de trobada en l'edat mitjana– cometien fraus, enganys, delictes, crims, etc., el propietari del domini útil de la màquina, Ausiàs, no hi tenia cap força. No l'assistia cap dret a l'hora d'actuar per corregir la malifeta. Aquest impediment perjudicava el de Beniarjó, òbviament, i repercutia negativament en el negoci molinar. Però també perjudicava el d'Oliva, que tenia més caps que barrets i no recordaria ja ni per on parava Beniflà. En conseqüència, Francesc-Gilabert no trobà inconvenient a signar una cessió temporal de drets al seu amic March, però amb data de caducitat i amb unes condicions clarament especificades, en benefici d'ambdues parts.

CONCESSIÓ DE JURISDICCIO PEL COMTE D'OLIVA

L'altre signatari del document, com s'ha dit, és el cavaller mossén Francesc-Gilabert de Centelles–Riu-sec i de Queralt, I comte d'Oliva i senyor del castell i honor de Rebollet. Aquest noble participà activament en les guerres d'Itàlia (1433-1458), al costat d'Alfons V el Magnànim. Els serveis militars i diplomàtics el feren creditor de feus a Sardenya –on la família ja tenia possessions⁶ i de prebendes com ara el títol de 'comte', obtingut el 1449. El motiu de la concessió fou la seua arribada triomfal al port de Nàpols després d'haver vençut l'armada de Venècia. L'any 1453, el d'Oliva es trobava a la capital de la Sicília insular o *citra Pharum*, la 'benaventurada urbs' de Palerm –com la titula el notari–, perquè s'estava preparant allí una nova guerra naval. Al cap d'uns mesos tindria lloc l'espectacular batalla de Ponça entre l'estol de la *Signoria* de Gènova i el de la Corona d'Aragó (1454). L'almirall català Bernat de Vilamarí, que dirigia les galeres del rei d'Aragó, amb Francesc-Gilabert de lloctinent, hi obtindria una memorable victòria sobre les forces de la República de Sant Jordi.

Doncs bé, mentre tot açò es preparava a Palerm, al palau on residia el senyor d'Oliva es presentà el notari Bernat Joan, en qualitat de procurador de mossén March, i demanà aquell favor al comte. Segurament, en assabentar-se

6 J. SENDRA I MOLIÓ, *Els comtes d'Oliva a Sardenya*, Ajuntament d'Oliva, 1998.

Ausiàs que Bernat es disposava a viatjar a Itàlia, li havia fet l'encàrrec de trobar mossén Centelles i elevar-li directament la petició: que li fóra grat atorgar alguna sort de jurisdicció sobre el molí de Beniflà al seu senyor útil. El comte, que mantenia bones relacions de veïnat i d'estratègica amistat amb Ausiàs –amb dós tenien interessos comuns; interessos contraris als vilatans de Gandia– véu ací una oportunitat de millorar i reforçar l'aliança, i acceptà la proposta.

Així les coses, el 14 de març del 1453, el mateix notari escripturà la cessió de drets per part del comte al cavaller. El cedent, Francesc-Gilabert de Centelles (o 'Ramon de Riu-sec', com apareix en documents oficials, per exigències testamentàries i de vincle familiar) era senyor jurisdiccional dels vassalls del territori de Beniflà, per ser lloc del terme i baronia de Rebollet, i senyor directe del molí, perquè el seu predecessor sols havia alienat la propietat útil.

Ausiàs March, en un dibuix de Manolo Boix.

El cessionari, Ausiàs, sols posseïa el 1453 el domini útil del casal molinar, pel qual havia de pagar cada any als col·lectors del comtat d'Oliva 20 sous (cens emfiteutic en diners) i un capó (regal de Nadal), en reconeixement del domini directe o senyoria eminent del comte. Aquest conservava el dret de fadiga (prelació en la compravenda), el dret de lluïme (el 10% del preu, si no volia recuperar ell el domini útil, i passava per tant a un tercer) i el dret de comís (el dret a recuperar íntegrament el molí, per gestió incorrecta, deterioració o abandonament durant anys). Els oficials del comte, a més, eren els encarregats de jutjar els delictes o crims comesos allí, per tal com allò era territori jurisdiccional dels Centelles. A partir d'ara, però, canviarien les coses, perquè el d'Oliva cedí aquesta potestat a March; no sols sobre el casal molinar, sinó també sobre un rectangle de cent vint passes de llarg (109,44 m), comptadores a partir del Camí Vell de Xàtiva, per seixanta passes d'ample (54,72), amb el molí enmig.

Segons les condicions precisades per la part cedent, l'exercici d'aquesta jurisdicció cessaria per voluntat o per mort de qualsevol d'ambdós cavallers. Per la qual cosa deduïm que perduraria fins a la mort d'Ausiàs March, el 1459. Els vassalls del comte d'Oliva, però no els de Beniarjó ni els forasters, restarien exclosos de la potestat atorgada a March, i caldria dur-los a jutjar a la vila de la Font o a la cort senyorial d'Oliva. Es preveia la construcció per part d'Ausiàs March d'un *clos circuhit* o recinte tancat de 120 x 60 passes, per tal de delimitar amb major precisió el nou territori jurisdiccional. I s'especificava, finalment, que, malgrat que mossén March posseïra ara el domini útil i la jurisdicció sobre el molí, el comte continuaria posseint-ne el domini eminent o senyoria directa. Per ratificar el document notarial, el comte hi posà el seu signe, en presència d'un donzell català, un ciutadà valencià i un barber de Palerm, que segurament es trobaria afaitant-lo mentre tractava de l'afer amb el notari.

Anècdotes a banda, ens interessava airejar aquest document –entre els molts que hem anat compilant sobre el comtat medieval d'Oliva–, perquè ens va sorprendre fa pocs anys el molí de la Farina. No sols perquè la part posterior respon arquitectònicament a una reforma del segle XIV o XV (una estampa hidràulica bellíssima, amenaçada per polígons industrials i urbanitzacions de nova planta), sinó també perquè a l'interior conserva murs i arcs de ferradura d'època islàmica. De fet, aquesta propietat privada, juntament amb la Casa Fosca de Potries (partidor d'aigües de la Séquia Reial del Riu d'Alcoi)⁷ i la mes-

7 A. VÁZQUEZ BLANCO, "La Casa Fosca. Potries", dins *Potries en festes*, 2007, pp. 12-15.

quita de Xara (despoblat del terme de Simat),⁸ és una de les comptades construccions que ens han arribat de la cultura d'al-Àndalus. Seria una llàstima que el molí d'Ausiàs March no fóra declarat BIC, estudiat per arqueòlegs i salvat d'una demolició o 'reforma sorpresa', com les que han patit molts monuments en els darrers anys. Esperem que no, pel bé de la Safor i del nostre patrimoni.

VOCABULARI

emfitèutic.- Relatiu a l'emfiteusi, un règim de propietat feudal, regulat pels Furs de València, segons el qual la titularitat d'una terra o d'una casa era compartida entre el senyor directe (que percebia censos en diners i particions de collita, i altres drets) i el senyor útil d'un immoble (que en mantenia a perpetuïtat l'usdefruit i el podia transmetre per herència o compraventa, amb la pertinent llicència senyorial i complint una sèrie de condicions).

fadiga.- En el règim emfitèutic, dret de prelatió del senyor directe en una transacció de béns sobre els quals manté el domini directe.

lluïisme.- En el règim emfitèutic, taxa equivalent generalment al deu per cent del valor de compraventa d'un immoble, que ingressa el titular de la senyoria directa a canvi d'autoritzar la transacció al senyor útil.

mer imperi.- Jurisdicció criminal o alta jurisdicció exercida sobre els vassalls d'una senyoria.

mixt imperi.- Jurisdicció civil o baixa jurisdicció exercida sobre els vassalls d'una senyoria.

senyor directe.- El senyor territorial que gaudeix del domini eminent d'una terra o immoble, amb independència d'haver cedit o no la senyoria útil d'aquest. En cas d'haver-la cedida, rep diners o productes en espècie per part

8 La bibliografia d'aquesta és força abundant. Vegeu, si de cas, J. RIBERA TARRAGÓ, "Los ladrillos moros de Xara", dins *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 15, Madrid, 1889, pp. 542-549; J. TORRÓ ABAD, "Mezquita de Xara. Simat de la Valldigna, la Safor", dins *Excavacions arqueològiques de salvament a la Comunitat Valenciana (1984-1988)*, vol. 2 (intervencions rurals), Generalitat Valenciana, 1988; J. IVARS PÈREZ, *Estudi previ. Ermita de Santa Anna (mesquita de la Xara, a Simat de la Valldigna)*, Dénia, 1988; J. IVARS PÈREZ, "De mesquita de Xara a ermita de Santa Anna. Història i procés de restauració", dins *L'Avenc. Revista d'investigació i assaig de la Valldigna*, 2, Tavernes de la Valldigna, 1996, pp. 21-32; F. COTILO VILLA, "Estudio estratigráfico de la qibla. Mezquita de la Xara – Ermita de Santa Anna, Simat de la Valldigna", comunicació presentada a les *III Jornades d'Arqueologia de València i Castelló. Intervencions sobre el patrimoni arqueològic (València, desembre 2010)*, Museu d'Història de València – Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres, i en Ciències, de València i Castelló, 2010.

del senyor útil, en reconeixement de la senyoria directa.

senyor jurisdiccional.- El que exerceix la jurisdicció sobre els habitants d'un territori o senyoria.

senyor útil.- El propietari que té el gaudi de l'usdefruit d'una terra o immoble, en el règim de propietat feudal, amb independència que siga senyor directe o no de dit immoble.

passa.- Mida tradicional del sistema foral valencià equivalent a tres peus o a quatre pams, és a dir, a una alna o vara de la governació de Xàtiva (91,2 cm).

Esquema explicatiu

potestat	abans del 1418	anys 1418-1453	anys 1453-1459
jurisdicció criminal	comte d'Oliva	comte d'Oliva	Ausiàs March
jurisdicció civil	comte d'Oliva	comte d'Oliva	Ausiàs March
senyoria directa	comte d'Oliva	comte d'Oliva	comte d'Oliva
senyoria útil	Miquel Doménec moliner	Ausiàs March arrendador	Ausiàs March arrendador
usdefruit real	Miquel Doménec moliner	moliner arrendatari	moliner arrendatari

TRANSCRIPCIÓ DEL DOCUMENT

Arxiu de Protocols del Col·legi del Corpus Christi,
protocol de Bernat Joan número 26.366, 14 d'agost del 1453

Die martis, XIII^a augusti, anno predicto, M^o CCCC^o LIII°. Panormi

In Dei nomine. Nos, don Ramon de Riu-sech, comte de Oliva, senyor de les baronies de Rebollet e de Nules, e de la vall d'Àyora, en Regne de València; de bon grat e de certa nostra sciència, per molts e agradables plaers per vós, molt honorable mossén Ausiàs March, cavaller, senyor del loch de Beniarjó, a nós çà enrere prestats (e los quals no cessau fer de present, e speram encara en sdevenidor ésser continuats), donam, ab les retencions e condicions davall

expressament compreheses e retengudes, e atorgam en gràcia special a vós, dit mossén Ausiàs March, que, en hun casal de molí fariner, lo qual vós tenui e possehiu quant a la útil senyoria dins terme de la dita nostra baronia de Rebollet (e lo qual és sots directa senyoria nostra a cens de vint *solidos* e hun capó cascuns anys, pagadors en la festa de Nadal e a luïsm e fadigua, e a tot plen dret emphytèotich, segons Furs de València), e dins cent e vint passes de larch, les quals se degen comptar del camí appellat de Xàtiva, lo qual és miger entre los térmens del vostre loch de Beniarjó e dita nostra baronia de Rebollet, vers lo dit molí, e dins xexanta passes de ample, les quals se hagen a comptar de la céquia del dit molí vers lo dit nostre terme de la dita baronia de Rebollet, comprenent-se e cloent lo dit casal dins la dita logintut de cent e vint passes e latitut de xixanta passes, puxats exercir e usar de tota juredicció civil e criminal, alta e baxa, mer e mixte imperi, segons ho possehim nós.

Són les condicions e retencions següents:

Primo, que la present donació dure tant com serà de nostre beneplàcit e voluntat, e no pus avant.

Item, que per mort de nós, dit comte, eo de vós, dit mossén Ausiàs March, e de qualsevol de nosaltres, ço és, de vós o de nós, la present donació sia finida, cessa, extinta, finita e vana; hoc e haguda per no feta ni fermada, en cars no-n fos feta alguna menció, *set ipso facto*.

E que qualsevol de les dites condicions e retencions, tant per mutació de nostre beneplàcit e voluntat, quant per mort nostra, e com dit és dessus, la dita juredicció, *ipso facto*, torne en lo primer e acostumat loch e stat.

E encara excepta en la present donació tots vassalls nostres, la conexença e punició dels quals nostres vassalls a nós e a nostres oficials reservats, romanquen il·leses.

Car nós, per tenor de la present gràcia, a vós, dit mossén Ausiàs March, absent, axí com si fósseu present, lo notari dejús scrit, en loch vostre e per vós, hoc e per tots aquells de qui és o serà interés present, legítimament stipulant e rebent, fem graciosament la present donació de la dita juredicció, ús e exercici de aquella, la qual nós havem en lo dit casal de molí e dins lo clos circuhit de les dites cent e vint passes de longitut e xexanta pases de latitut.

Encara és entés e expressament declarat e retengut que lo dit casal de molí romangua tots temps sots nostra directa senyoria de nostres oficials en la propdita baronia als dits cens, loïsm e fadigua e tot dret emphytèotich, segons fur de València.

E per causa de la dita donació, cedim, cessionam e ab les dites condicions e retencions transportam a vós, mossén Ausiàs March, absent, axí com present,

lo notari stipulant, com dessús, tots nostres drets e accions reals, personals, útils, directes, mixtes, vàries e altres qualsevol a nós pertanyents o pertanyén podents o devents, en e per la dita jurèdició dins los límits dessús designats, constituïnt-vos, *ut supra*, senyor e procurador *in rem propriam*.

E prometem la dita donació e gràcia a nós, dit mossén Ausiàs March, fer, haver e tenir ab les dites condicions e retencions dessús scrites e explicades, romanents a nós e als nostres salvos e il·leses, e de no contravenir per qualsevol causa e rahó, sots obligació de nostres béns e drets, persones e sdevenidors.

Les quals coses foren fetes en la benaventurada urbe de Palerm, a quatorze dies del mes de agost, any de la Nativitat de Nostre Senyor mil quatre-cents cinquanta-tres.

Se[+]nyal de nós, don Ramon de Riu-sech, comte de Oliva, qui les dites coses, ab les dites condicions e retencions, com dessús és contengut, loham, atorgam e fermam.

Testimonis foren presents a les dites coses, los honorables en Gabriel Lobets, de Cathalunya, donzell, e en Vicent Rossell, de Regne de València domiciliat, e mestre Johan de Sanct Jordi, barber de Palerm, comorant en Palerm.